

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

9. Međunarodni naučni skup

Specijalna edukacija
i rehabilitacija

DANAS

Zbornik radova

University in Belgrade

Faculty of Special Education and Rehabilitation

The 9th International Scientific Conference

Special education and rehabilitation

TODAY

Proceedings

BEOGRAD 2015.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

IX međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Beograd, 25-27. septembar 2015.

Zbornik radova

The 9th International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Belgrade, September, 25-27, 2015

Proceedings

Beograd, 2015.
Belgrade, 2015

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Zbornik radova
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Proceedings

IX međunarodni naučni skup
Beograd, 25-27. 09. 2015.
The 9th International Scientific Conference
Belgrade, 25-27. 09. 2015.

Izdavač / Publisher:
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača / For Publisher:
prof. dr Snežana Nikolić, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:
prof. dr Mile Vuković

Kompjuterska obrada teksta / Computer word processing:
Biljana Krasić

Zbornik radova Proceedings će biti publikovan
u elektronskom obliku CD.
Proceedings will be published in electronic format CD.

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-069-6

DISKVALIFIKUJUĆE SIROMAŠTVO: PREKID DRUŠTVENIH VEZA

Mirko Filipović¹, Zorica Matejić-Đuričić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Tekstovi socioloških klasika (de Tocqueville, Marx, Simmel) i evropska empirijska istraživanja poslednjih decenija, omogućavaju izgradnju jednog plodnog analitičkog okvira za razmišljanje o siromaštvu u razvijenim zemljama Zapada danas. Nakon „trideset slavnih godina“ (1945-1975) koje se mogu analizirati uz pomoć idealno-tipskih konstrukta „integrisanog“ i „marginalnog“ siromaštva, danas je preovlađujući tip „diskvalifikujuće“ siromaštvo, nastalo onda kada su se moderna salarijalna društva suočila sa masovnom i dugotrajnom nezaposlenošću i prekarizacijom radnih mesta. Uporedo se raširila kolektivna predstava o siromaštvu kao „društvenom padu“ i slika siromaha kao gubitnika na kraju jednog procesa koji obuhvata kumulaciju nekoliko hendikepa ili životnih poraza. Novi eksplikativni faktor, koji nije bio proučen u delima klasika, jeste- oblik i intenzitet društvenih veza. Kao i drugi društveni slojevi, i siromašni izvlače iz tih veza istovremeno i zaštitu i priznanje neophodno za njihovo društveno postojanje. Istraživanja otkrivaju tendenciju slabljenja i čak prekidanja veza sa porodicom i prijateljima, ali i sa institucijama i asocijacijama, dakle smanjenje resursa koji mogu biti iskorišćeni u suočavanju sa životnim nedaćama i društvenu devalorizaciju. Generalizovano osećanje nesigurnosti u kolektivnoj svesti danas je pojačano i pojavom „prostorne diskvalifikacije“ u smislu koncentracije, u „osetljivim“ četvrtima, stanovništva sa velikim rizikom od nezaposlenosti, prekarizacije, siromaštva, i zavisnosti od sistema socijalne intervencije. Proces podrazumeva i ukupnu deteriorizaciju društvenih odnosa, podrivanje socijalne kohezije i posebne mehanizme konstruisanja kolektivnih identiteta. Stigmatizacija se pridružuje drugim transparentnim obeležjima društvenog statusa i tako doprinosi smanjenju životnih šansi i porastu društveno-ekonomskih nejednakosti.

Ključne reči: diskvalifikujuće siromaštvo, kumulacija hendikepa, spacijalizacija siromaštva, socijalabilnost, socijalna devalorizacija

Analitički okvir, inspirisan pre svega Simmelovim radom,² i obogaćen dodatnim eksplikativnim faktorima (načini regulacije tržišta rada, intenzitet društvenih veza, stepen državne intervencije), omogućava jednu novu tipologiju elementarnih oblika siromaštva: integrisano siromaštvo, marginalno siromaštvo i diskvalifikujuće siromaštvo.³

1 E-mail: mirko04@sbb.rs

2 G. Simmel, *Les pauvres*. Paris, PUF 1998 (prvo, nemačko izdanje 1907).

3 S. Paugam, *Les formes élémentaires de la pauvreté*, Paris, PUF 2006.

Ovi oblici siromaštva su elementarni zato što su elaborirani na temelju veberovskih idealno-tipskih konstrukcija koje se ograničavaju na zadržavanje samo glavnih crta fenomena i koje su izabrane polazeći od jednog skupa ugrađenih hipoteza, najčešće izvedenih iz istorijskog poznavanja savremenih društava. Oni su elementarni i zato što upućuju na tačno određene socijalne konfiguracije čija je konstitutivna matrica potvrđena empirijskim istraživanjima. Dalje, elementarni su zato što svaki od njih predstavlja jedan tip odnosa međuzavisnosti dovoljno stabilan da se trajnije održi i da se nametne kao realnost sui generis, različita od elemenata koji je karakterišu. Drugim rečima, svaki elementarni oblik odgovara jednom relativno kristalizovanom stanju ravnoteže odnosa između nejednakih individua (siromašni i ne-siromašni) unutar celine socijalnog sistema.

Elaboracija koncepta socijalne diskvalifikacije išla je uporedo sa naglim porastom nezaposlenosti brojnih frakcija populacije od kraja sedamdesetih, i iskustvom zavisnosti od socijalne pomoći koja je pratila ovaj proces u njegovim različitim fazama.⁴ Uporedo sa rastom broja siromašnih, oni su se i diverzifikovali, jer sada potiču iz različitih socijalnih kategorija; iskustvo nezaposlenosti ili prekarijata ih, malo pomalo, gura u sferu neaktivnosti i zavisnosti.

Budući da se društveni status pojedinaca u velikoj meri zasniva na njihovom učešću u aktivnostima proizvodnje i razmene moderne privrede, iskustvo nezaposlenosti će se verovatno izraziti kao deklasiranje ili osećanje neuspeha, naročito ako je nezaposlenost trajnija. Nezaposlenost je vrlo često povezana sa degradacijom životnog standarda, slabljenjem društvenog života pojedinaca, marginalizacijom u odnosu na druge (zaposlene), i svi ovi efekti mogu se kumulirati i dovesti do situacije ekstremnog siromaštva na granici društvene izopštenosti. Dakle, više je u pitanju jedan *proces socijalne diskvalifikacije*, nego nekakvo stabilno stanje. Obzirom da on ugrožava socijalnu integraciju pojedinaca preteći prekidom društvenih veza, ne čudi povećana zainteresovanost sociologa za njegovo proučavanje, naročito od 80 tih godina 20. veka.⁵

Ne ulazeći u detaljniju analizu oblika degradacije tržišta rada nakon prvih naftnih šokova, podsetićemo samo da je, na primer u Francuskoj, broj nezaposlenih porastao sa 500 000 početkom sedamdesetih, na 3 000 000 početkom devedestih. Nezaposleni su predstavljali manje od 4% aktivne populacije 1975, a već 12% 1994. Uprkos značajnom smanjenju krajem devedesetih, u 2004. taj broj se stabilizovao na oko 10%, i snažno

4 Pojačano pribegavanje socijalnoj pomoći objašnjava se trima faktorima: visoka privredna razvijanost povezana sa jakom degradacijom tržišta rada; pojačana fragilnost društvenih veza, naročito u domenu porodične socijalnosti i ličnih mreža podrške; država blagostanja koja osigurava najvećem broju ljudi visoki nivo zaštite, ali čiji su načini intervencije usmereni na defavorizovane često neodgovarajući.

5 Zanimljivo je primetiti da prva velika sociološka istraživanja u ovoj oblasti datiraju iz 30 -ih godina 20. veka, iz vremena velike ekonomske krize kada nezaposlenost dostiže vrhunac. Najpoznatija studija je svakako P. Lazarsfeld, M. Jahoda, H. Zeisel, Marienthal: *The Sociology of an Unemployed Community*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers, 1971. U posleratnom periodu snažnog privrednog rasta i pune zaposlenosti, ova problematika je daleko manje istraživana. Početak nove faze, povezan sa naglim rastom nezaposlenosti i pitanjem „novog siromaštva“, u Francuskoj je obeležila studija D. Schnaper: *L' épreuve du chômage*, Paris, Galimard, 1981., a u Velikoj Britaniji studija D. Gallie, C. Marsh, C. Vogler: *Social Change and the Experience of Unemployment*, Oxford, Oxford University Press, 1994.

povećao u doba poslednje velike krize započete 2008. Ukratko, prešlo se iz faze tzv. rezidualnog siromaštva u novu fazu- masovnog siromaštva, koju su neki sociolozi tada nazvali izopštavajućim siromaštvom (*une pauvreté d'exclusion*). Sve evropske zemlje, kao i SAD, bile su suočene, iako u različitoj meri, sa gubicima radnih mesta i sa značajnim porastom broja nezaposlenih. No, degradacija tržišta rada izrazila se i u snažnom porastu broja poslova sa prekarnim statusom i porastom broja poslova na određeno vreme (podzaposlenost). Rizik da se posao izgubi jako se proširio, naročito u preduzećima u restrukturaciji, do te mere da se moglo govoriti o destabilizaciji i onih radnih mesta koja su ranije, decenijama, smatrana statusno stabilnim. Najzad, novi oblici proizvodnje „u fluksovima“ kao i politike „fleksibilizacije“ radne snage, unele su duboku nelagodu među zaposlene. Prateća intenzifikacija rada (zaposlenih) istovremeno je predstavljala neku vrstu neprestane provere i pretnje socijalnom diskvalifikacijom unutar preduzeća i, generalno, na tržištu rada.⁶ Ova „kriza salarijalnog društva“, da se poslužimo izrazom R. Castel-a, strukturisala je novi društveni odnos prema siromaštvu⁷

U najsiromašnijim zemljama ili regionima siromaštvo se percipira kao trajno i samobnavljajuće stanje, te prema tome kao fenomen koji je neodvojiv od društvenog sistema, integrisan u njega. Kada su napredna industrijska društva, zahvaljujući privrednom rastu, dostigla punu zaposlenost i mogla da garantuje sigurnost i blagostanje najvećem broju stanovnika, siromaštvo je počelo da se percipira kao reziduum, kao preživeli, gotovo egzotični ostatak prošlih vremena u okrilju novonastalog „društva obilja“. Ali, kada su se ova „društva sigurnosti“ suočila sa strukturalnom nezaposlenošću i prekarijatom, brzi porast broja onih kojima je potrebna pomoć promenio je percepciju siromaštva. U kolektivnoj svesti dominantna slika postaje slika o „porazu“, o pojedincu koji je izgubio svoj socijalni status, ili o siromašnom koji je žrtva poteškoća koje ranije nije poznavao.

Ova slika o siromaštvu kao porazu je osetno jača u naprednijim salarijalnim društvima suočenim sa krizom zaposlenja, nego u manje razvijenim društvima evropskog juga.⁸ U prvima, u osnovi ovakve percepcije je svest o riziku od gubitka zaštita koje su vezane za status stabilnog zaposlenja. U potonjim, zaštite vezane za status stabilnog zaposlenja nisu nikada bile previše moćne i uvek su bile nejednako raspodeljene u ak-

6 Detaljnija analiza celine svih ovih promena njihovih društvenih efekata može se naći u studiji S. Paugam, *Le salarié de la précarité. Les nouvelles formes de l'intégration professionnelle*, Paris, PUF, 2000.

7 R. Castel, *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris, Fayard, 1995; R. Castel, *L'insécurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé?*, Paris, Seuil, 2003.

8 U Portugalu, Španiji, Italiji i Grčkoj 28% i 35% ispitanika ima ovakvu predstavu o siromaštvu, a u Danskoj, Holandiji, Nemačkoj itd. između 53% i 86%. Ispitanicima koji su prethodno rekli da su u svojoj četvrti ili selu susreli ljude koji su ekstremno siromašni, siromašni ili u riziku od pada u siromaštvo postavljeno je pitanje da li se radi, po njihovom mišljenju, o ljudima koji su oduvek bili u takvoj situaciji ili su, naprotiv, ranije živeli u boljim uslovima. Prva mogućnost odgovara „nasleđenom siromaštvu“, a druga siromaštvu nakon „poraza“. Ankete Eurobarometra rađene su 1976, 1989, 1993 i 2001. U prvoj, očekivano, percepcija siromaštva kao poraza je najmanje raširena (dominantne predstave ostaju obeležene periodom posleratnog tridesetogodišnjeg neprekidnog rasta), zatim jako raste sve do 1993, kada dostiže maksimum, i opada od 1993 do 2001, kada se privrede Evrope vidno (privremeno) oporavljaju. Prilično jasno se vidi da sa porastom nezaposlenosti i pratećeg broja siromašnih, ovakva predstava jača, i obrnuto. Vid. S. Paugam, *Les formes élémentaires de la pauvreté*, PUF, Paris, 2006, p.178-180.

tivnoj populaciji. Zato u njima degradacija zaposlenja nema isti efekat na percepciju siromaštva.

Ako se siromaštvo percipira kao poraz koji može da se dogodi i onima koji trenutno „pristojno“ žive, ono je povezano sa svešću o postojanju rizika da i nama lično preta takva perspektiva. Diskvalifikujuće siromaštvo se zapravo izražava kroz jednu kolektivnu teskobu koja se teško može kontrolisati.

Nekoliko anketa, počev od devedesetih, bilo je posvećeno odnosu Francuza prema ekskluziji. Na isto pitanje („Plašite li se da biste jednog dana i Vi lično mogli da budete „izopšteni“?), proporcija osoba koje daju pozitivan odgovor ostaje velika i stabilna (53%-57%), što nas navodi na razmišljanje o „dualnom društvu“: sa jedne strane – „dobitnici“- zaštićeni od pretnje prekarnosti, sa druge – ona polovina koja gubi ili može da ubrzo izgubi posao, zbog svoje ekonomske ili „relacione“ fragilnosti. Upravo strah od nezaposlenosti i prekarnih poslova pothranjuje pomenutu teskobu u vezi sa izopštenošću.⁹ Izgubiti posao u društvu koje svoje statusne razlike zasniva upravo na participaciji u proizvodnji kolektivnog bogatstva, za mnoge predstavlja zapravo- znak inferiornosti, zavisnosti od socijalne pomoći, i početka ulaska u bedu.¹⁰

Ali, ne izgleda li paradoksalno govoriti o o strahu od izopštenosti i siromaštva u razvijenim evropskim društvima koja svakako spadaju među „najsigurnija društva u istoriji“, kako podvlači R. Castel? Ta društva garantuju fundamentalne slobode, sigurnost dobara i ljudi u okviru pravne države, takođe i socijalnu zaštitu od glavnih rizika koji mogu da ugroze blagostanje ljudi- bolest, nesrećni slučaj, starost, nezaposlenost. Ono što je paradoksalno, smatra Castel, jeste to što je briga za sigurnost postajala sve jača kako su masivni oblici nesreće i nasilja istorijski nestajali. On postavlja hipotezu da „... moderna nesigurnost ne počiva na odsustvu zaštita, nego predstavlja njihovo naličje, njihovu senku unesenu u socijalni univerzum koji je sada organizovan oko neprestane, beskrajne potrage za zaštitom, očajničke potrebe za sigurnošću.“(Castel, 2003: 6) Ta beskrajna potraga za zaštitom neizbežno proizvodi stalne frustracije. Dakle, nesigurnost je druga strana medalje „društva sigurnosti“.

Razjašnjenje ove „raširene nelagode“ možda se može naći u Bourdieu-ovom razlikovanju „*misère de position*“ od uobičajenijeg pojma „*misère de condition*“. Analizirajući brojne produbljene intervjuje sa osobama iz različitih društvenih slojeva, on zapaža da je tzv. „*petite misère*“, koju čine „svakodnevne patnje“ (*souffrances quotidiennes*),

9 U jednom drugom velikom istraživanju CERC ustanovljena je razlika između onih koji imaju stabilan posao i procenjuju da nema rizika da ga izgube (52%), onih koji su u istoj situaciji ali osećaju strah da bi mogli da ga izgube (28%), onih koji imaju nestabilan posao (8%) i nezaposlenih (12%). Dakle, „zaštićeni“ i ovdje čine otprilike polovinu populacije. Strah od ekskluzije naročito pogađa osobe u aktivnom dobu: čak između 60 i 70% mlađih od 50 godina, dok je kod starijih od 65 godina manji od 30%. Dakle, može se pretpostaviti da upravo strah od nezaposlenosti i prekarnih radnih mesta pothranjuje tu teskobu u vezi sa izopštenošću.

10 Istraživanja pokazuju da je strah od ekskluzije rašireniji među ženama nego među muškarcima, a odavno znamo da su one, i kada imaju jednake kvalifikacije, u nepovoljnijem položaju na tržištu rada. Takođe treba naglasiti da ovaj strah, iako više pogađa radnike i službenike, dakle kategorije koje su najviše pogođene rizikom od otpuštanja, ne pošteduje ni tzv. srednje profesije i kadrove, što govori o „difuznoj teskobi“ unutar celine zaposlenih.

povezana sa iskustvom socijalne inferiornosti i odgovarajućim osećanjem da osoba nije dovoljno priznata i cenjena unutar svog referentnog socijalnog prostora.¹¹ Strah od ekskluzije hrani se upravo tom zebnjom da će čovek biti nedovoljno priznat, ili, preciznije, da će ga drugi priznati kao inferiornog, i da će tako, malo po malo, postati izopšten iznutra.

Dakle, socijalna nesigurnost ima dva različita značenja. Prvo je ono koje tom pojmu daje R. Castel: odsustvo, ili bar osećanje odsustva ili slabljenja zaštita od glavnih rizika, naročito nezaposlenosti i siromaštva. Drugo je blisko značenju o kome govori Bourdieu insistirajući na uslovima u kojima se danas konstituišu društveni odnosi i na oblicima dominacije koji ih karakterišu. Socijalna nesigurnost u prvom smislu rezultira gubitkom, makar delimičnim, društvenih podrški, a u drugom – društveno prizatom inferiornosti kao osnovom patnje ili raznih oblika psiholoških nevolja, naročito gubitkom samopouzdanja i osećanjem sopstvene beskorisnosti. U oba slučaja radi se o pretnji koja se nadvija nad pojedincem i njegovim bližnjima.

Oba ova značenja povezana su sa pojmom prekarijata, već prema tome da li je predmet analize odnos prema zaposlenju (radnom mestu) ili odnos prema radu. Zaposleni je prekaran kada je njegovo zaposlenje neizvesno te on nije u stanju da predviđa svoju profesionalnu budućnost. To je slučaj sa onima koji imaju radne ugovore na određeno vreme, ali i sa onima koji su u stalnom riziku od otpuštanja. Ta situacija se karakteriše velikom ekonomskom ranjivošću ali i, bar potencijalnom, restrikcijom socijalnih prava zato što su ona, u velikoj meri, zasnovana upravo na stabilnom zaposlenju. Zaposleni u tom slučaju zauzima inferioran položaj u hijerarhiji društvenih statusa koju definiše država blagostanja. Ali zaposleni je prekaran i kada mu izgleda da je njegov rad nezanimljiv, slabo nagrađen i potcenjen u preduzeću. Pošto njegov doprinos nije valorizovan, on se oseća manje ili više nekorisnim. Tada se može govoriti o prekarnosti rada.

Ove dve dimenzije prekarnosti upućuju na duboke transformacije tržišta rada, ali istovremeno i na strukturalne promene u organizaciji rada modernih zapadnih društava, i moraju se zajedno proučavati.¹² Tendencija ka autonomiji na radu i ka individualizaciji performansi neizbežno pojačava potencijalni rivalitet i tenzije između zaposlenih. Činjenica da većina preduzeća nastoji da „ojača“ svoju „fleksibilnost“, takođe pojačava strah od gubitka posla i taj strah postaje novi, poseban faktor nejednakosti među zaposlenima. U svakom slučaju, evolucija oblika profesionalne integracije ne umanjuje, nego pojačava diferencijaciju i kompleksnost socioprofesionalne hijerarhije i fragilizuje sve veću frakciju zaposlenih.

11 P. Bourdieu, *La misere du monde*, Paris, Seuil, 1993. p. 11

12 Prekarnost zaposlenja i prekarnost rada se kumuliraju u tipu profesionalne integracije koja se može nazvati diskvalifikujućom integracijom. Zaposleni žive sa stalnim strahom od otpuštanja, koji postaje novi, poseban faktor nejednakosti među njima. Uz to, oni ne mogu da se valorizuju kroz svoju profesiju. Rad kao takav im je nezanimljiv, jedina prednost koja se iz njega može izvući jeste plata, a i ona je često niska (ne treba zaboraviti da sve brojniji korisnici raznih vrsta socijalne pomoći zapravo zaposleni, sa malom platom). Oni dolaze na posao bez entuzijazma, utoliko više što atmosferu na poslu ocenjuju kao „nezdravu“. Znajući da nemaju šta da očekuju, ni od sopstvenog rada, čiju vrednost sami devalorizuju, ni od nadređenih, ni od kolega, oni čekaju da prođe radno vreme i osećaju se otuđeni od sebe samih.

Ta socijalna nesigurnost danas se ne fokalizuje na jednu specifičnu grupu. Iako je rizik od ekskluzije uvek nejednako raspodeljen, socijalna nesigurnost, u svom dvostrukom značenju, transverzalno prolazi kroz celo salarijalno društvo i čini plodno tle za novi društveni odnos prema siromaštvu, fundamentalno različit od onog koji je karakterisao period „trideset slavni godina“.

Strah od ekskluzije podstaknut je i urbanom krizom i problemom predgrađa. Problem prostorne koncentracije siromaštva nije nov, ali je postao vidljiviji u poslednjim decenijama nakon nasilnih sukoba između pobunjene omladine i policije u mnogim predgrađima francuskih gradova, naročito na severu Pariza 2005¹³. Moglo bi se reći da je to nasilje – teritorijalni izraz socijalne diskvalifikacije. Koncept se može primeniti na sasvim određene habitate i rezidencijalne zone, pa možemo govoriti i o *prostornoj diskvalifikaciji*.¹⁴

Proizvedeci kolektivnu teskobu, diskvalifikujuće siromaštvo utiče na društvo u celini predstavlja pretnju njegovoj koheziji. U svim evropskim zemljama, broj ljudi koji bi mogli imati teškoće na tržištu rada i biti izopšteni iz proizvodne sfere nesumnjivo je sve veći,¹⁵ pa tako i broj ljudi koji dobijaju razne vrste socijalne pomoći (vezane za poteškoće sa zaposlenjem, zdravljem ili stanovanjem) nije prestajao da raste poslednjih decenija.

Diskvalifikujuće siromaštvo može se opisati kao proces kumulacije hendikepa. Nezaposlenost i prekarnost su povezani sa niskim prihodima i smanjenjem životnog standarda¹⁶, ali i sa nezadovoljavajućim uslovima stanovanja, povećanom verovatnoćom da će ljudi živeti sami ili da će se razvesti, da će imati zdravstvene probleme, da će biti zavisni od socijalne pomoći itd.

U sklopu analize kumulacije hendikepa može se posebno analizirati i socijalna izolovanost nezaposlenih. Dva indikatora se mogu pratiti: da li nezaposleni živi sam (što se odnosi na primarnu socijalabilnost koja se razvija u okrilju domaćinstva) i da li je lišen redovnih kontakata sa prijateljima (sekundarna socijalabilnost). Nezaposlena osoba koja živi sama nema one podrške koje bi mogla imati od drugih članova domaćinstva.

13 Vid. M. Filipović, Bez izlaza i bez saveznika: pobune u francuskim predgrađima, *Sociologija* 2006, No.3

14 Kada se brojna domaćinstva, suočena sa nezaposlenošću i prekarijatom i intervencijom servisa socijalne akcije, nađu koncentrisana u istom naselju, koje onda stiče lošu reputaciju, kako spolja tako i iznutra, nastaje veliki rizik za razvoj procesa degradacije javnih prostora u njemu i pogoršanja društvenih odnosa. Socijalna diskvalifikacija pojedinaca i porodica reperkutuje se na habitat kao celinu i tako doprinosi još izrazitijoj socijalnoj segregaciji.

15 Ti ljudi postaju „društveno sumnjivi“. Banke im ne ukazuju poverenje i ponekad im odbijaju elementarne usluge koje drugima uobičajeno pružaju. Stanodavci imaju sličan stav, često zahtevajući garancije koje osobe koje su dugotrajno nezaposlene ne mogu ispuniti. Naprosto, nezaposleni i prekarno zaposleni ne smatraju se „solventnim“, i to za mnoge od njih podrazumeva seriju svakodnevnih manjih ili većih poniženja.

16 Rizik da će se nezaposlen čovek naći ispod granice siromaštva je sasvim realan. U tom slučaju, on ne samo da nema posao, nego je prinuđen da živi sa oskudnim resursima, što može da bude dodatna poteškoća iz perspektiva traženja novog posla. Ali, postoje značajne razlike od zemlje do zemlje. Stopa nezaposlenih koji su ispod granice siromaštva se kreće od 17,8% u Danskoj, do 42,8% u velikoj Britaniji, što govori o uticaju nivoa novčanih nadoknada u slučaju nezaposlenosti na životni standard tih ljudi.

Nepostojanje redovnih kontakata sa prijateljima (što ne znači nužno da čovek prijatelja nema), može se smatrati potencijalnim rizikom za stanje izolovanosti.

Pokazuje se da je u Danskoj veoma mali udeo nezaposlenih koji su „dvostruko hendikepirani“ tj. i siromašni i socijalno izolovani. Ovo je potvrđeno kod oba indikatora socijalne izolovanosti. U zemljama južne Evrope, tendencija kumulacije hendikepa je takođe veoma slaba. Ovde su nezaposleni koji su istovremeno i siromašni i žive sami jako malobrojni, (hipoteza o integrisanom siromaštvu). Holandija i Belgija imaju srednji položaj, dok je u Velikoj Britaniji, Nemačkoj i Francuskoj, proporcija nezaposlenih osoba koje su istovremeno i siromašne i izolovane najviša. U Britaniji i Nemačkoj 10% nezaposlenih su i siromašni i žive sami, i više od 20% su i siromašni i bez redovnog kontakta sa prijateljima. U Francuskoj, čak 28% nezaposlenih su i siromašni i slabo integrisani u mreže neformalne socijabilnosti. (Paugam 2006: 203,4)¹⁷

Poslednji Paneli EU potvrdili su da nezaposlenost ima negativan efekat na asocijativni život, u svim industrijalizovanim zemljama. U Danskoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Nemačkoj, jasno se uočava da je učešće nezaposlenih u asocijativnom životu izrazito slabije nego kod zaposlenih. Uz to, u ovim zemljama, okolnost da se živi sam ili u četvrti koju karakteriše vandalizam i visok nivo kriminala ima pogoršavajući efekat. Jasno se vidi i da se hendikepi kumuliraju prateći dužinu perioda nezaposlenosti. (Paugam 2006:209)¹⁸

Tamo gde je nezaposlenost odavno masovna i povezana sa siromaštvom i slabim privrednim razvojem, kao u zemljama i regionima juga Evrope, ona postaje uobičajena, banalna činjenica sa kojom se svi suočavaju, ili mogu biti suočeni. U tom slučaju, nezaposlenost neće duboko uticati na društvene odnose, koji za osnovu mogu imati upravo- suprotstavljanje bedi, težnju da se svakom pojedincu ponude sredstva za psihološki otpor, kao i načini neformalne participacije u društvenim razmenama. U onim zemljama, međutim, koje su decenijama imale punu zaposlenost, nezaposleni će se verovatnije suočiti sa socijalnom diskvalifikacijom, utoliko više što su u njima predstave o društvenoj časti (respektabilnosti) najčešće zasnovane na statusu koji se obezbeđuje direktnom participacijom u profesionalnoj aktivnosti.¹⁹

Fragilnost društvenih veza i kumulacija hendikepa ozbiljnije su u razvijenim zemljama koje su imale punu zaposlenost tokom „slavnih trideset godina“. Danas su te zemlje

17 Podaci evropskog panela o domaćinstvima omogućili su longitudinalnu analizu odnosa između nezaposlenosti, siromaštva i socijalne izolovanosti. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi specifični uticaj siromaštva i specifični uticaj izolovanosti na uspešno nalaženje posla. Ustanovljeno je da je najvažnija stvar u tom procesu- visina prihoda. Što su nezaposleni siromašniji, manje imaju šansi da nađu posao. Jačina ovog fenomena varira od zemlje do zemlje, ali je on potvrđen u celoj Evropi. Sa druge strane, nije se pokazalo da varijable socijalne izolovanosti imaju neki specifični uticaj (što ne znači da nisu značajne u procesu kumulacije hendikepa koji karakteriše socijalnu diskvalifikaciju).

18 Još od Lazarsfeldovog istraživanja u Marienthal-u iz 1930. znamo da nezaposlenost slabi „društvene razmene“, naročito u sferi asocijativnog života. Sportski i pozorišni klubovi i razne vrste dobrovoljnih udruženja jako su se osipali i slabili od trenutka kada je većina ljudi u ovom gradu bila pogođena nezaposlenošću zbog zatvaranja glavne fabrike.

19 Prema jednoj EU anketi, stav da je nezaposlenost „jako bolno, ojađujuće stanje“, neuporedivo češće prihvataju ispitanici iz razvijenih severnih zemalja nego sa juga Evrope, gde je nezaposlenost „više integrisana“ u društveni život. (Paugam 2006:210) Izgleda da nezaposleni jako interiorizuju opšte kolektivne predstave o nezaposlenosti koje su dominantne u njihovim zemljama.

takođe suočene sa jakom degradacijom tržišta rada, sa relativnom normativnom nezvesnošću što se tiče uloge koju bi trebalo da ima porodica u brizi o nezaposlenima, i sa izvesnom slabošću ili neprilagođenošću sistema nadoknada za nezaposlenost i sistema socijalne zaštite uopšte.

U svim evropskim zemljama, u borbi protiv nezaposlenosti, javne vlasti su preduzele mere za podsticanje zapošljavanja najmanje kvalifikovanih, i u tržišnom sektoru (snižavajući cenu rada za preduzeća) i u javnom sektoru (stvarajući posebne oblike zaposlenja). Organizovanje stručne obuke za mlade koji su napustili školu ili imaju niske kvalifikacije, favorizovanje prevremenog odlaska u penziju itd., sa kvantitativnog stano- višta i na kratak rok, pomoglo je da se smanji broj nezaposlenih. Ali politike ovog tipa imaju i „drugu stranu medalje“²⁰: one direktno doprinose stvaranju brojnih zaposlenja sa prekarnim statusom i taj princip, jednom institucionalizovan, ima tendenciju da se „ovekoveći“. Dakle, veliko ograničenje ovakvih politika je u tome što su one „pervertira- le“ svrhu zbog koje su nastale, a to je inkluzija. One su zapravo poslužile, i u privatnom i u javnom sektoru, ciljevima „fleksibilizacije“ radne snage, i tako značile „dobitak“ za brojne poslodavce, koji su tu videli mogućnost da dobiju jeftinu radnu snagu, naročito za sezonske poslove.

Ukratko, sve ove politike pomoći, nastale sa ciljem stvarne inkluzije i smanjenja ne- zaposlenosti, zapravo su istovremeno jako proširile onaj međuprostor između stabilnih zaposlenja i nezaposlenosti, favorizujući fleksibilnost na periferiji tržišta rada. Broj ljudi koji mogu da postanu objekat ovakvih politika vrtoglavo raste, kao i rizik da će oni ostati zauvek u ovom periferijskom segmentu populacije, i često biti privremeno nezaposleni, te tako i socijalno diskvalifikovani.

20 Mnoge studije su se pozabavile naličjem programa inkluzije i pomoći nezaposlenima U nekim slučajevima, naličje se tiče logike „kažnjavanja“ i sankcija u smislu smanjenja ili ukidanja pomoći, naročito u slučaju kada nezaposleni ne prihvataju ponuđene poslove ili interventna institucija i njeni agensi procene da se nezaposleni „nedovoljno“ aktivno angažuju u traženju posla. Programi work- fare u SAD su generalno definisani u tom duhu, ali i politike evropskih zemalja postaju sve „manje nežne“. O ovome vid. P. Dufour, G. Boismenu, A. Noel, *L'aide au conditionnel. La contrepartie dans le mesures envers les personnes sans emploi en Europe et en Amérique du Nord*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 2003.

LITERATURA

- Bourdieu, P. (1993). *La misere du monde*, Paris, Seuil.
- Castel, R. (2003). *L'insécurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé ?*, Paris, Seuil.
- Castel, R. (1995). *Les metamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris, Fayard.
- Gallie, D., Marsh, C., Vogler, C. (2004). *Social Change and the Experiance of Unemployment*, Oxford, Oxford University Press.
- Filipović, M. (2006). Bez izlaza i bez saveznika: pobune u francuskim predgrađima, *Sociologija*, No.3
- Lazarsfeld, P., Jahoda, M., Zeisel, H. (1971). *Marienthal: The Sociology of an Unemployed Community*, New Brunswick, Transaction Publishers.
- Paugam, S. (2006). *Les formes élémentaires de la pauvreté*, Paris, PUF.
- Paugam, S. (2000). *Le salarié de la precarité. Les nouvelles formes de l'integration professionnelle*, Paris, PUF.
- Schnaper, D. (1981). *L'épreuve du chômage*, Paris, Galimard.
- Simmel, G. (1998). *Les pauvres*. Paris, PUF.

DISQUALIFYING POVERTY: SOCIAL CONNECTIONS WEAKENING

Summary

Classical sociological texts (de Tocqueville, Marx, Simmel) and European empirical research in the last decades make possible the construction of a fruitful analytical frame for thinking about poverty in the advanced Western societies. After „thirty glorious years“ (1945-1975) which can be analysed by using the ideal-type constructs of „integrated“ and „marginal“ poverty, the concept of „disqualifying poverty“ seems to be more useful today, when modern salaried societies face massive, long-term unemployment and a growing number of precarious jobs. Collective representation of poverty as a „social failure“ with the corresponding image of a „loser“, being a result of a process of handicaps cumulation have gone together. A new explanatory factor, which had not been explored in classic works emerged: the forms and the intensity of social connections. Like other social strata, the poor are drawing out their protection and their recognition, indispensable for their social existence, from these connections. The research reveals the tendency of weakening, even of the rupture of the connections with family and friends, but also with institutions and social associations, thus diminishing resources that might be used in facing the misfortunes of life, and the tendency of a strong social devaluation. The generalized feeling of insecurity in collective conscience is also enforced by the specialization of disqualification: the concentration, in „vulnerable“ neighborhoods, of disadvantaged inhabitants with high risk of unemployment, precarization, poverty and dependence of social intervention institutions. The analysis of the disqualifying process should also take into account the global deterioration of social relations, the undermining of social cohesion and particular mechanisms of collective identities' construction. The stigmatization caused by poor reputation of the neighborhood goes along with other transparent marks of social status, contributing to the reduction of life opportunities and to the increase of socio-economic inequalities.

Key words: disqualifying poverty, handicaps cumulation, poverty specialization, sociability, social devaluation